

Rusijos kariuomenės kariai lietuviai vokiečių belaisvių stovyklose Pamaryje (Tucholėje ir Czerske) 1914-1918 metais

Zbignevas Karpus (Zbigniew Karpus)

Pirmojo pasaulinio karo metu į vokiečių bei austrų-vengrų nelaisvę pateko daug Rusijos armijos kareivių. Nors nėra tikslų duomenų, manoma, kad vien į vokiečių nelaisvę buvo patekę daugiau negu 2 milijonai caro armijos karių: ukrainiečių, lenkų, lietuvių, Vidurinės Azijos tautų atstovų ir kitų. Iki šiol ši itin įdomi ir svarbi sritis istorinėje literatūroje nebuvo išsamiau nagrinėjama. Pvz., Ukrainoje ukrainiečių belaisvių gyvenimą belaisvių stovyklose Vokietijoje, Italijoje, Lenkijoje ir Čekoslovakijoje Pirmojo pasaulinio karo metu ir vėliau (1918-1924 m. laikotarpiu) imta tyrinėti tik prieš keletą metų. Tačiau rusai, kaip lenkai ir, manyčiau, lietuviai, šiais dalykais nesidomi. Mano manymu, šie tyrimai reikalingi, nes apima dideles karių grupes, be to, tai įmanoma padaryti, nes yra išlikusių dokumentų iš įvairių belaisvių stovyklų, įrengtų teritorijose, kurios po 1918 m. ir po 1945 m. atiteko Lenkijai. Ar svarbios šios problemos ir kiek jos gali net šiuo metu turėti įtakos mūsų regiono šalių politiniams santykiams, matyti iš nuolat (nuo seno) girdimų aukščiausių Rusijos valdžios organų kaltinimų dėl blogo elgesio su bolševikais, patekusiais į lenkų nelaisvę.

Pirmieji rusų belaisviai į vokiečių stovyklas po pralaimėtų kovų Rytprūsiose (1914 m. rugpjūtis-rugsėjis) pateko jau 1914 m. rudenį. Tuo metu, deja, nepatikrintais Rusijos ir Vokietijos duomenimis, į nelaisvę pateko apie 135 tūkstančius caro armijos karių. Tai buvo labai didelis skaičius. Vėlesnių metų kovos padidindavo belaisvių kiekį. Vokiečiai nesitikėjo, kad kovos Rytų fronte prasidės taip greitai ir bus tokios intensyvios. Todėl jie nebuvo pasiruošę priimti tiek belaisvių per trumpą laiką. Neturėjo patalpų, kur būtų galima sutalpinti tiek žmonių. Reikėjo statyti naujas stovyklas. Nuo 1914 m. rudens tai darė patys belaisviai. Jie dirbo sunkiomis klimato, vietos, sanitarinėmis sąlygomis, blogai maitinami. Dėl šių priežasčių daug jų mirdavo.

Rytprūsių kovų metu į nelaisvę patekusiems caro armijos kareiviams vokiečiai pirmiausia ėmė statyti stovyklas Gdansko pamaryje (vokiečių Vakarų Prūsijos provincijoje): Tucholėje, Czerske ir Gdanske. 1915 m. pra-

džioje rusų belaisviams buvo įrengtos naujos stovyklos: Strzałkowie (galėjo gyventi apie 30 tūkst. žmonių), Szczypiorne (20 tūkst. žmonių), Bytowie bei Rytrpūsiose (Varmijos Lidzbarke ir Arys-Orzysze).

Gdansko Pamaryje, Gdansko stovykloje, maždaug 8 tūkst. rusų karininkų gyveno laivuose, prišvartuojuose prie kranto. Kitos dvi stovyklos (Tucholėje ir Czerske) buvo skirtos žemesnio rango rusų belaisviams. Pirmoji stovykla pradėjo veikti Tucholėje. Pačių belaisvių pastatytose didelėse žeminėse vienu metu galėjo gyventi apie 20 tūkst. žmonių. Stovykla užėmė maždaug 37 ha teritoriją, joje buvo antžeminių barakų ir daugiau negu 200 žeminių. Panašiai atrodė ir Czersko stovykla, kurioje vienu metu galėjo gyventi taip pat apie 20 tūkst. belaisvių. Manoma, kad Pirmojo pasaulinio karo metu vien Gdansko pamaryje buvo laikoma apie 40-50 tūkst. rusų belaisvių. Iš viso teritorijose, po 1918 m. įėjusiose į atkurtos Lenkijos sudėtį, vokiečių ir austrų-vengrų stovyklose buvusių belaisvių – caro armijos karių – buvo daugiau negu 100 tūkst.

Rusų belaisvių gyvenimo sąlygos vokiečių stovyklose buvo sunkios. Daug žmonių grūdosi mažame plote, o tai lėmė užkrečiamų ligų epidemijų protrūkius. Daug belaisvių mirė. Išlikę dokumentai rodo, kad vien dviejose Pamaryje veikusiose stovyklose (Tucholėje ir Czerske) Pirmojo pasaulinio karo metu mirė 4622 rusų belaisviai (iš jų tik 15 karininkų): Tucholėje – 1370 ir Czerske – 3252. Daug išlikusių belaisvių prisiminimų bei archyvinių šaltinių kalba apie sunkią belaisvių padėtį vokiečių stovyklose. Kadangi karas vis tęsėsi, vokiečiai, belaisvių laimei, susidomėjo jų darbo jėga. Todėl daug belaisvių pavieniui arba grupėmis buvo perkelti dirbti į žemės ūkį (dvarus) arba į gamyklas. Dėl to jų padėtis visais atžvilgiais pagerėjo. Kartu sumažėjo belaisvių mirtingumas.

Vakarų fronte 1918 m. lapkričio 11 d. pasirašius paliaubas, baigėsi Pirmasis pasaulinis karas ir rusų belaisviai, buvę vokiečių stovyklose, ėmė grįžti namo. Jų kelias ėjo per atgimstančios Lenkijos valstybės teritoriją. Vien 1918 m. lapkričio-1919 m. sausio mėnesiais per Lenkijos teritoriją į Rytus sugrįžo apie 300 tūkst. rusų (daugiausia tai buvo belaisviai ir priverstinių darbų darbininkai).

Kaip jau minėta, istorikai, taip pat ir rusų, Pirmojo pasaulinio karo rusų belaisvių tema nesusidomėjo. Be kitų priežasčių, šią padėtį galėjo lemti ir išlikusių archyvinių šaltinių būklė. Deja, nei Lenkijos, nei Vokietijos archyvuose neišliko belaisvių, laikytų įvairiose belaisvių stovyklose, sąrašų. Jie padėtų tiksliai nustatyti į vokiečių nelaisvę patekusių karių

skaičių bei caro armijos karių tautybę. Be gausių belaisvių prisiminimų, išliko kai kurių stovyklų – Tucholės, Czersko ir Strzałkowo – mirusių belaisvių ir stovyklų kapinėse palaidotų asmenų sąrašai. Šiuo atžvilgiu ypač išsamūs Tucholės ir Czersko stovyklų mirusių belaisvių sąrašai, kurių keli egzemplioriai ir saugomi valstybės archyvuose bei vietinėse civilinės būklės aktų surašymo įstaigose.

Išlikusios mirusiųjų knygos teikia vertingos medžiagos tyrinėjimams, jos leidžia, pvz., tirti Rusijos armijos tautinę sudėtį. Tokio pobūdžio lyginamiesiems tyrinėjimams ypač naudingos tos knygos, kuriose nurodoma ne tik mirusio belaisvio gimimo data ir vieta, bet ir dalinio, kuriame jis tarnavo, numeris. Šių duomenų tyrinėjimas, ypač panaudojant naujausias kompiuterines programas, padės kiek įmanoma tiksliau nustatyti mirusių belaisvių tautybę ir dalinį, kuriame jie tarnavo. Tokie tyrinėjimai galimi ir reikia jų imtis dar ir dėl to, kad taip nuo užmaršties išgelbėtume nelaisvėje mirusius. Mirusiųjų sąrašų knygų būklė prasta, artimiausiu metu jos gali galutinai sunykti.

Kas be ko, tyrinėjimams reikia laiko ir nemažų lėšų. Problemų kyla ir dėl duomenų apie mirusius belaisvius užrašymo būdo. Rašoma buvo ranka, labai neaiškia rašysena. Užrašams perskaityti reikia laiko ir daug patirties. Vokiečių pareigūnai darydami įrašus taip pat nesilaikė nuoseklumo. 1914-1915 m. prie belaisvių gimimo vietos nurodyta gubernija, vėliau tik bendruomenė (administracinis vienetas), kurios teritorijoje buvo tam tikra vietovė. Tai sudaro papildomų sunkumų, nes reikia gerai išmanyti sudėtingą Rusijos gubernijų administracinį padalijimą. Neaiškumų nelieka, jeigu belaisvis buvo kilęs iš didelio miesto, pvz., Vilniaus, Kauno ar Varšuvos ir t. t.

Išanalizavus Tucholės ir Czersko stovyklų mirusių belaisvių sąrašų knygas, išaiškėjo, kad kiekvienoje iš šių stovyklų mirė po kelias dešimtis caro armijos karių, gimusių Suvalkų, Kauno ir Vilniaus gubernijose (Vilniuje, Kaune, Trakų pavieta). Tai belaisviai, kurių gimimo vietą lengva nustatyti. Be to, kaip minėjome, šalia daugelio mirusių belaisvių pavardžių nurodoma tik vietovė ir bendruomenė. Tik tikėjimas ir pavardės skambesys rodo, kad jie galėjo būti (sąlygiškai) lenkai arba lietuviai. Tolesni tyrimai leistų tiksliau nustatyti jų tautybę ir skaičių. Atsižvelgiant į stovyklose mirusių belaisvių skaičių ir belaisvių, kilusių iš trijų minėtų Rusijos gubernijų, skaičių, galima manyti, kad Pirmojo pasaulinio karo metu Tucholės ir Czersko stovyklose buvo po kelis šimtus (apie 1000) belaisvių lietuvių arba lenkų.

Šie tyrimai Torūnėje tik prasideda. Turiu vilties, kad prie šio darbo prisijungs ir lietuvių istorikai, o tai paspartintų tyrinėjimus ir palengvintų pastangas nustatant tikslesnį belaisvių – lietuvių ir lenkų, – mirusių ir laikytų vokiečių nelaisvėje Pamario krašte, skaičių. Mūsų bendra istorija rodo, kad nustatyti tautybę yra labai sudėtinga, todėl reikia bendrų lenkų ir lietuvių tyrinėjimų.

Šaltiniai:

Tucholės Civilinės būklės aktų surašymo įstaigos archyvas, Dokumentai apie Tucholės stovykloje mirusius belaisvius 1914-1919 m.

Valstybės Archyvas Bydgoszcziuje:

Pamario vaivadijos valdyba Torūnėje (1920-1939), Karinio laidojimų biuro pranešimai, syg.: 24276, 24277, 24283, 24289, 24312, 24313, 24317, 24357, Dokumentai, susiję su rusų belaisvių gyvenimu Tucholės ir Czersko stovyklose.

Tucholės pavieto seniūnija (1920-1939), syg.:704, Dokumentai apie Pamaryje mirusius belaisvius 1914-1921 m.

Tucholės krašto valdyba [Landratūra] (1939-1945), syg.: 55, Tucholės stovykloje mirusių belaisvių sąrašai 1914-1919 m.